

ІСТОРІЯ ВИКОРИСТАННЯ І СТАН РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

У статті здійснено дослідження історії використання та сучасного стану розвитку рекреаційної галузі в Україні. Автор дійшла висновку, що природно-ресурсний потенціал країни та культурно-історична спадщина створюють необхідні передумови для інтенсивного розвитку курортної індустрії, оздоровлення та рекреації, спрямованої на вітчизняних та іноземних туристів. Розкриття теми стало можливим завдяки використанню загальнонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного методу. У науковій праці також використано спеціальнонаукові методи дослідження: історико-порівняльний, історико-синтетичний, історико-діахронний, емпіричного аналізу тощо.

Ключові слова: рекреаційні ресурси, туризм, рекреаційна галузь України, курортна галузь, природні ресурси, історико-культурні ресурси.

Лит. 19.

Svetlana RUSHCHAK,

bachelor, Uzhgorod National University, faculty of tourism and international communications,
(Ukraine, Uzhgorod) rushchak9@mail.ru

HISTORY OF USE AND DEVELOPMENT OF RECREATION INDUSTRY IN UKRAINE

The article studies history of using and development of the recreational industry in Ukraine. The author concluded that natural resource potential, cultural and historical heritage of the country's create the necessary prerequisites for intensive development of the spa industry, health and recreation, aimed at domestic and foreign tourists. The theme was made possible through the use of scientific methods: analysis, synthesis, system, synthesis, specific, historical and dialectical method. In the scientific work also used special scientific methods of research: historical and comparative, historical and synthetic, historical and diachronic, empirical analysis and more.

Keywords: recreational resources, tourism and recreation industry of Ukraine, the spa industry, natural resources, historical and cultural resources.

Ref. 19.

Світлана РУЩАК,

бакалавр-туризмовець факультета туризму та міжнародних комунікацій,
ГВУЗ «Ужгородський національний університет» (Україна, Ужгород), rushchak9@mail.ru

ИСТОРИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

В статье проведено исследование истории использования и современного состояния развития рекреационной отрасли в Украине. Автор пришла к выводу, что природно-ресурсный потенциал страны и культурно-историческое наследие создают необходимые предпосылки для интенсивного развития курортной индустрии, оздоровление и рекреации, направленной на отечественных и иностранных туристов. Раскрытие темы стало возможным благодаря использованию общенаучных методов познания: анализа, синтеза, системности, обобщения, конкретности, историзма и диалектического метода. В научном наследии также использованы специально научные методы исследования: историко-сравнительный, историко-синтетический, историко-диахронный, эмпирического анализа и тому подобное.

Ключевые слова: рекреационные ресурсы, туризм, рекреационная отрасль Украины, курортная отрасль, природные ресурсы, историко-культурные ресурсы.

Лит. 19.

Постановка проблеми. Україна завдяки вигідному географічному розташуванню, історичному процесу формуванню територіальної цілісності, наявності унікальних рекреаційних ресурсів, серед яких вагоме місце займають і історико-культурні ресурси, має усі необхідні умови для формування туристичної галузі. На зазначеній основі функціонують численні санаторії, санаторії-профілакторії, будинки відпочинку та туристичні бази. З кожним роком їх кількість та рівень комфортності суттєво змінюється. Однак, не зважаючи на це, сьогодні в Україні розвиток рекреаційно-туристської зони відбувається не належним чином. Причинами такого становища є складна соціально-економічна ситуація у державі, нерегульованість механізмів стимулювання туристичної індустрії, відсутність ефективної стратегії розвитку туризму як на національному, так і на регіональному рівнях. Ось чому дослідження історичних проблем та сучасного стану розвитку рекреаційно-туристичної зони України є актуальним для сучасної туристичної індустрії.

Аналіз досліджень. Дослідження проблем розвитку рекреаційної галузі України здійснили вітчизняні науковці, зокрема В. Кифяк [6], В. Федорченко [10], О. Шканова [13], Л. Чернюх [12]. Проблеми розвитку та використання рекреаційних ресурсів досліджені і зарубіжними вченими [15; 16; 17; 18; 19].

Метою статті є проаналізувати історію становлення та сучасного стану розвитку рекреаційної галузі України.

Виклад основного матеріалу. Перші письмові згадки про рекреаційно-туристичну діяльність в Україні сягають часів Давньої Греції. Так, зокрема, у Північному Причорномор'ї були засновані міста-колонії, найбільшими з яких були Тіра (сьогодні – Білгород-Дністровський), Ольвія та ін. Перші згадки про родовища лікувальних вод на заході України, зокрема, Моршин, Немирів, Поляна, Синяк, Любень Великий документально датовані XVI ст. На території України, яка входила до складу Російської імперії, перші державні заходи щодо розвідки мінеральних джерел та їх експлуатації з лікувальними цілями проводилися з 1717 р. У другій половині XVIII ст. в Україні почався швидкий розвиток курортів. Здійснювалося будівництво водолікарень, готелів, будинків для прибулих відвідувачів, курортів та ін. [10, 15–31].

Перші описи лікувальних джерел Любень Великого були зроблені у 1798 р. львівським лікарем К. Крочкевич. У 1799 р. Н. Сумароков зробив перший опис грязелікування як методу народної медицини. Істотний вплив на розвиток рекреаційно-курортного обслуговування мали праці Ф. Гербера, М. Вороніхіна, Л. Бергенсона, в яких досліджувались й описувалися мінеральні води та грязі Криму і півдня України. На початку XIX ст. було офіційно відкрито такі курорти: Немирів (1814 р.), Трускавець (1827 р.), Одеські грязеві курорти (1830 р.), Саки (1828 р.), Слов'янськ (1828 р.), Приморський (1846 р.) та ін. [9, 12–28].

У XIX ст. створюються перші туристичні бюро, що займалися організацією туризму: в 1896 р. у Львові, Чернівцях, Перемишлі. Відбувається освоєння рекреаційно-туристичних місцевостей Яремчі, Ворохти, Криворівні. У гірських місцевостях Карпат розвивався лижний туризм. Фахівці з курортної справи організовуються у професійні товариства: Російське бальнеологічне товариство, членами якого були і бальнеологи з України. У 1867 р. почало функціонувати Одеське бальнеологічне товариство, яке розробляло методику лікування та направлення хворих на курорти.

У XIX ст. було розроблено проект закону «Про санітарну і гірську охорону лікувальних місцевостей». За цим документом визначалися місця з джерелами мінеральних вод, лікувальними грязями, морськими купаннями, кумисолікуванням і кліматичні станції. Також було прийнято закон про охорону курортів [10, 15–31].

У радянський час туристична галузь була зорієнтована на рекреацію. Декретом 1919 р. «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення» проголошувалася націоналізація курортів. У грудні 1920 р. було підписано Декрет «Про використання Криму для лікування трудящих», в якому передбачалося у 1921 р. відкрити оздоровниці на 5 тис. місць, а до весни 1922 р. на 25 тис. місць. Для керівництва роботою місцевих санаторно-курортних закладів у Сімферополі було створено Центральне управління. У 1925 р. у колишньому Царському відкрився санато-

рій для селян, а у Гурзуфі – Всесоюзний санаторний піонерський табір «Артек». У 1920-х рр. почали функціонувати перші будинки відпочинку – спочатку на Донбасі, а згодом і в інших регіонах України. Згодом було відкрито санаторії у Миргороді (1917 р.), Слов'янську (1922 р.), курорти Лермонтовський (1925 р.), Ворзель (1932 р.), Березовські мінеральні води (1926 р.) та ін. [9, 12–28].

Найважливішими санаторно-курортними районами України до 1941 р. вважалися Крим – 168 оздоровниць на 27,5 тис. місць та Одеса – 50 санаторно-рекреаційних закладів, в яких щорічно оздоровлювалося до 150 тис. осіб.

Іншу специфіку мала рекреаційна діяльність у Західній Україні, яка була поділена між трьома країнами: Польщею, Румунією, Чехословаччиною. Найкраще ця галузь була розвинута у Галичині. Тут функціонували курорти європейського значення: Трускавець, Моршин, Черче, Немирів. Міжвоєнний період було відбудовано санаторії та пансіонати. Більшість курортів перебували у приватній власності.

Водночас слабо розвивалася курортна справа на Буковині. Найпопулярнішими туристичними центрами стали Коростів, Славське, Яремче, Ворохта, Криворівня, Гребенів. Значний внесок у розвиток туризму у Західній Україні впродовж 1924 – 1939 рр. зробило краєзнавчо-туристичне товариство «Плай». Зазначена організація займалася розробкою туристичних маршрутів, організувала екскурсії та ін. У 1937 р. товариство почало видавати щомісячний краєзнавчо-туристичний часопис «Наша Батьківщина» [10, 21–28].

У 30-х роках ХХ ст. було створено Карпатський лещетарський клуб, завданням якого була організація допомоги гірськолижникам. Найбільшими туристичними центрами того часу стали Київ, Одеса, Крим, Чернігів, Кам'янець-Подільський, Харків, Запоріжжя. Почали функціонувати туристичні круїзи по Дніпру і Чорному морю.

Під час Другої світової війни значна частина курортів і санаторіїв Східної України була знищена. У повоєнний період (до початку 1950-х рр.) фактично було завершено відбудову курортів України. Почалося широкомасштабне будівництво нових курортів у Закарпатті. У 1965 р. відкрився Ужгородський філіал Одеського науково-дослідного інституту курортології. Основними центрами міжнародного туризму були Київ, Одеса, Львів, Південний берег Криму й деякі інші міста, що обмежувало його розширення. У 1960-х – першій половині 1980-х рр. рекреаційно-туристичне обслуговування стає в Україні масовим: за десять років (1970 – 1980 рр.) туристична мережа збільшилася вдвічі, а середньорічний темп приросту – до 2 тис. місць. Загальна місткість туристичних підприємств в Україні у 1983 р. становила 62,9 тис. місць, спостерігалася стійка тенденція використання орендної бази для проживання туристів і рекреантів, у 1980 р. орендний фонд становив 43,6 %. На початку 1990-х р. туристична галузь функціонувала базуючись на радянських санаторно-курортних об'єктах та у виїзному туризмі [9, 12–28].

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», рекреаційними зонами в Україні є ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму. До земель рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів. До них належать: земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів; навчально-туристські та екологічні стежки; марковані траси; земельні ділянки, що забудовані територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів тощо; земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації [1; 2; 3].

Площа освоєних та потенційних рекреаційних територій в Україні становить 12,8 % території країни і розподіляється відповідно до природних особливостей таких рекреаційних регіонів: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський. При визначенні цих регіонів враховувались такі фактори:

1. Геополітичне положення: розташування території, наявність трудових ресурсів, транспортних комунікацій, джерел сировини, енергії, історія розвитку території, традиції та ін.;

2. Наявність рекреаційних ресурсів;
3. Стан туристичної інфраструктури;
4. Попит на рекреацію та туризм;
5. Туристично-рекреаційна політика регіону [5, 36–39].

Згідно з оцінкою ландшафтних ресурсів, потенційний фонд природоохоронних, оздоровчих та рекреаційних територій становить 12,1 млн. га, тобто 20% площі території України, що відповідає міжнародним показникам раціонального збереження природно-рекреаційних ресурсів. Одноразова місткість ландшафтів України, враховуючи допустимі природоохоронні норми, становить понад 40 млн. осіб. Практично у всіх областях України виявлено мінеральні лікувальні води різного складу. Найбільша кількість джерел зосереджена в Карпатському регіоні, зокрема у Закарпатській та Львівській областях. Багато джерел у Луганській, Дніпропетровській, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській, Київській, Донецькій та інших областях [4, 98–116].

Не менш важливе місце у розвитку рекреаційно-туристичної зони в Україні займають історико-культурні ресурси, які включають: культурні об'єкти; пам'ятки історії, архітектури, археології; етнографічні особливості території, що є важливим засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації. Загальна кількість архітектурно-історичних пам'яток в Україні становить 48 690 об'єктів. Їх цінність та чисельність у межах областей істотно різняться. Найцінніші культурно-історичні ресурси знаходяться у Київській, Львівській, Тернопільській, Полтавській, Чернігівській та Закарпатській областях [7, 116–119].

Наступною важливою групою туристських ресурсів – є соціально-економічні. Вони представлені сучасними здобутками світового рівня в промисловості, сільському господарстві, будівництві, медицині, спорті, науці та культурі, тобто охоплюють матеріальнотехнічну базу, що забезпечує виробництво, продаж і надання рекреаційних послуг, транспортну інфраструктуру та трудові ресурси [11, 68].

Туристично-рекреаційна галузь України протягом останніх п'яти років динамічно розвивається за усіма показниками: активною є інвестиційна діяльність у галузі, збільшується кількість відвідувачів, підвищується зайнятість у туристичній галузі. Також, інтенсивно розвивається екологічний туризм та його види, зокрема, зелений, сільський туризм, які засновані на діяльності окремих домогосподарств [14, 78–24].

Сьогодні туристично-рекреаційний комплекс України представлений переважно малим та середнім бізнесом. Протягом останніх років кардинально змінилася структура форми власності закладів на користь приватних туристичних господарств. У країні поступово сформувався туристично-рекреаційний комплекс з двома чітко визначеними сезонами: літній – оздоровлення, відпочинок, лікування та зимовий – гірськолижний.

За медичним профілем в структурі українських санаторіїв переважають ті, які спеціалізуються на лікуванні:

1. Органів кровообігу – заклади кліматичних та бальнеологічних курортів Одеської та Київської областей;
2. Нервової системи – бальнеологічні, грязьові та кліматичні курорти Одеської, Запорізької, Закарпатської областей;
3. Органів дихання (не туберкульозного характеру) – приморські, бальнеологічні та спелеологічні курорти Закарпатської, Одеської областей;
4. Органів травлення – бальнеологічні курорти Львівської, Закарпатської, Полтавської, Харківської областей;
5. Органів опорно-рухової системи – грязьові, бальнеологічні, приморські курорти Одеської та Запорізької областей [8, 105–128].

Висновки. Отже, розвиток рекреаційної галузі в Україні потребує державної підтримки, узгодженого розвитку у межах всієї індустрії туризму країни. Рекреаційно-туристична галузь є одним з пріоритетних напрямів розвитку внутрішнього та іноземного туризму у країні та одним з найбільш туристичних ринків України. Наявні лікувальні ресурси, історико-культурні пам'ятки загальнодержавного та міжнародного значення, можуть стати серйозною основою створення інноваційного туристського продукту. Водночас, маємо констатувати, що існуюча

матеріально-технічна база потребує значних капіталовкладень у розвиток та реконструкцію діючих курортів, у розвідку та облаштування нових рекреаційних зон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України про туризм // Досье підприємця. – 1995. – № 103. – С. 11.
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 11. – С. 112.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України»» від 21 січня 2010 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1826-17>.
4. Інфраструктурне забезпечення конкурентної економіки регіонів (методологія і механізми) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Ред. кол. : науковий редактор д.е.н., проф. П. Ю. Беленький. – Львів, 2002. – 308 с.
5. Іванух І. Природно-ресурсний потенціал України і шляхи підвищення його використання / І. Іванух, Б. Данилишин // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 36–38.
6. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – 312 с.
7. Кифяк В. Ф. Сфера рекреації та туризму як складова регіональної економічної системи / В. Ф. Кифяк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 1. – С. 116–119.
8. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. Любіцева. – К. : Альтапрес, 2002. – 58 с.
9. Розвиток туристичного бізнесу регіону : Навч. посібник / За ред. проф. Школи І. М. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 292 с.
10. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : Навч. посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова / Передм. В. А. Смоля. – К. : Вища школа, 2002. – 195 с.
11. Харічков С. К. Проблемні питання сталого розвитку рекреацій та туризму в Україні / С. К. Харічков // Туристично-краєзнавчі дослідження. – 2009. – № 2. – С. 68.
12. Чернюх Л. Г., Клиновий Д. В. Економіка та розвиток регіонів (областей) України : Навч. посіб / Л. Г. Чернюх, Д. В. Клиновий. – К. : ЦУЛ, 2002. – С. 565–583.
13. Шканова О. М. Маркетинг послуг / О. М. Шканова. – К., 2003. – 420 с.
14. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії : Навч. посібник / І. М. Школа. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. – 662 с.
15. Ceballos-Lascurairi H. Tourism, Ecotourism and Protected Areas / The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development / H. Ceballos-Lascurairi. – Bennington : IUCN Publications Services Unit, 1996. – 301 s.
16. Guidelines For Community Based Ecotourism Development. The Tourism Company, Ledbury, UK, WWF International People and Conversation. – Gland, Switzerland, 2001. – 420 p.
17. McLaren D. Rethinking Tourism and Ecotourism. The Paving of Paradise and What You Can Do to Stop It / D. McLaren. – Bloomfield : Kumarian Press, 1997. – 182 p.
18. Steck B. Sustainable Tourism as a Development option / B. Steck // Practical Guide for Local Planners? Developers and Decision Makers. – Eschborn, 1999. – 306 p.
19. Western D. Defining Ecotourism / Western D. // Ecotourism : a Guide for planners and Managers. – North Bennington, Vermont, 1993. – 187 p.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy pro turyzm // Dosie pidpriiemtsia. – 1995. – № 103. – S. 11.
2. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro pryrodno- zapovidnyi fond Ukrainy» // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2010. – № 11. – S. 112.
3. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy»» vid 21 sichnia 2010 r. [Elektronnyi resurs] // Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1826-17>.
4. Infrastrukturne zabezpechennia konkurentnoi ekonomiky rehioniv (metodolohiia i mekhanizmy) / NAN Ukrainy. Instytut rehionalnykh doslidzhen. Red. kol. : naukovyi redaktor d.e.n., prof. P. Yu. Bielienkyi. – Lviv, 2002. – 308 s.
5. Ivanukh I. Pryrodno-resursnyi potentsial Ukrainy i shliakhy pidvyshchennia yoho vykorystannia / I. Ivanukh, B. Danylyshyn // Ekonomika Ukrainy. – 2008. – № 1. – S. 36–38.
6. Kyfiak V. F. Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini / V. F. Kyfiak. – Chernivtsi : Zelena Bukovyna, 2003. – 312 s.

7. Kyfiak V. F. Sfera rekreacii ta turizmu yak skladova rehionalnoi ekonomichnoi systemy / V. F. Kyfiak // Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. – 2006. – № 1. – S. 116–119.
8. Liubitseva O. O. Rynok turystychnykh posluh (heoprosorovi aspekty) / O. Liubitseva. – K. : Altapres, 2002. – 58 s.
9. Rozvytok turystychnoho biznesu rehionu : Navch. posibnyk / Za red. prof. Shkoly I. M. – Chernivtsi : Knyhy – KhKhI, 2007. – 292 s.
10. Fedorchenko V. K. Istoriiia turizmu v Ukraini : Navch. posibnyk / V. K. Fedorchenko, T. A. Dorova / Peredm. V. A. Smoliia. – K. : Vyscha shkola, 2002. – 195 s.
11. Kharichkov S. K. Problemni pytannia staloho rozvytku rekreaciiakh ta turizmu v Ukraini / S. K. Kharichkov // Turystychno-kraieznavchi doslidzhennia. – 2009. – № 2. – S. 68.
12. Cherniukh L. H., Klynovyi D. V. Ekonomika ta rozvytok rehioniv (oblastei) Ukrainy : Navch. posib / L. H. Cherniukh, D. V. Klynovyi. – K. : TsUL, 2002. – S. 565–583.
13. Shkanova O. M. Marketynh posluh / O. M. Shkanova. – K., 2003. – 420 s.
14. Shkola I. M. Menedzhment turystychnoi industrii : Navch. posibnyk / I. M. Shkola. – Chernivtsi : ChTEI KNTEU, 2003. – 662 s.
15. Ceballos-Lascurairi H. Tourism, Ecotourism and Protected Areas / The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development / H. Ceballos-Lascurairi. – Bennington : IUCN Publications Services Unit, 1996. – 301 s.
16. Guidelines For Community Based Ecotourism Development. The Tourism Company, Ledbury, UK, WWF Internatinal People and Conversation. – Gland, Switzerland, 2001. – 420 p.
17. McLaren D. Rethinking Tourism and Ecotravel. The Paving of Paradise and What You Can Do to Stop It / D. McLaren. – Bloomfield : Kumarian Press, 1997. – 182 p.
18. Steck B. Sustainable Tourism as a Development option / V. Steck // Practical Guide for Local Planners? Developers and Decision Makers. – Eschborn, 1999. – 306 p.
19. Western D. Defining Ecotourism / Western D. // Ecotourism : a Guide for planners and Managers. – North Bennington, Vermont, 1993. – 187 p.

Статтю подано до редакції 10.11.2016 р.